

BOLDOG BÉKEIDŐK^{II}

3. A TÁRSADALOM STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSAI

244

Előző cikkünkben a televízió „Boldog békeidők” sorozatának harmadik és negyedik adásához kapcsolódva, az 1867. évi kiegyezés következményeit: Magyarországnak a kettős monarchiában elfoglalt politikai és gazdasági helyzetét, továbbá Budapest modern világhírűsége növekedését követtük nyomon. Alábbi cikkünkben a televíziós sorozat ötödik adása alapján a magyar társadalom polgári átrétegződését s e folyamat súrlódásait foglaljuk tömören össze.

A XIX. század egész Európában ropant méretű társadalmi átalakulás kora. Egyetemes szinten ezt az átalakulást kettős irányú társadalmi mozgás — mobilitás — jellemzi: a feudális birtokos nemesség hanyatlása, polgárosodása vagy megszűnése és a polgári középosztály felemelkedése, uralkodóvá válása; a céh-polgárság zömének s a parasztság jó részének a termelőeszköztől való megfosztása, bérmunkássá süllyedése és egyúttal az új ipari munkásosztály felemelkedése. Közép-Kelet-Európában, ezen az elmaradt, soknemzetiségű agrárterületen is érvényesült a polgári átalakulás e kettős irányú mobilitása, de *jelentékeny sajátosságok* színezték, módosították. A kései feudalizmus társadalmi struktúrája és fejlettségi szintje e térség egyes országai, népei között is lényeges különbségeket hozott létre.

Magyarország fejlődését tekintve, az első, nagyon is szembevetendő sajátosság az volt, hogy a *feudális eredetű* nagybirtokos osztály a tőkés korszakban is uralkodó osztály maradt. A hazai kapitalizmus sajátos fejlődésmenete az első fél évszázadban megerősítette a régi uralkodó osztály, a nagybirtokos nemesség gazdasági és társadalmi pozícióit, politikai vezető szerepét. A tőkés fejlődésnek tehát nemcsak a burzsoázia, hanem a földbirtokos osztály, elsősorban az óriásbirtokkal (a latifundiumokkal) rendelkező *arisztokrácia is haszonélvezője* lett.

Az egykori jómódú középnemességnek már csak kisebb részéről, hozzávetőlegesen egynegyedéről mondható el ugyanez. Csak ez a negyedrés — mintegy ötezer, hatezer birtokos — tudott alkalmazkodni a tőkés szabadverseny támasztotta

újfajta gazdálkodási és vállalkozási mód követelményeihez.

A birtokos nemesség süllyedése — az „úri középosztály”

A birtokos nemesség elszegényedése, gazdasági romlása már a XVIII. században megkezdődött. A kapitalizmus meggyorsította ezt a folyamatot, amely az 1848-as forradalom után, a jobbágyi szolgálatások elvesztése következtében láthatóvá és rohamossá vált. A középnemesség egy része kölcsönökkel, politikai összeköttetések vagy jó házasság révén birtokai egy részét megmentette, úr és gazda maradt, de már csak a „középosztály” soraiban, a megyei politikában; legfeljebb egy-egy ügyesebb tagja tudott a politikai vezetőréteg sorába, a képviselőházba vagy a kormányzatba visszajutni. A többségnek a pusztá fennmaradás, az állammegőrzés sem sikerült: az ősi birtok megcsuszamlott. Az első stáció a *kölcsönök halmozása*, a „fenn az ernyő — mincsen kas” költsékes életmód; a második a birtok elárverezése, az „úri” kisbirtok vagy a „hétszilvafa”; a harmadik aztán a hivatali, az újonnan kiépülő államszervezet egy-egy jobb posztja, valaminő kenyerkereső pálya volt.

A hajdani középnemesség süllyedő zömének — amelyet az 1870-es évektől kezdtek „*dzsentri*”-nek nevezni — *eltartója mindinkább az állam, a megye, a város* lett. Itt, a hivatalban és egyes értelmiségi pályákon találkozott össze a nemesi értelmiség a régi polgári hivatalnokságnak és a Bach-korszakból ittma-

radt, nem magyar és nem nemesi bürokráciának magas posztokra felkapaszkodott tagjaival. Ebből a sokféle hanyatló elemből: közép- és kisbirtokosokból, jól szituált tisztviselőkből, nemesi és régi polgári származású értelmiségiekből öt-vödödött össze az a többrétegű képződmény, amelyet a kortársak „úri” vagy „történelmi középosztály”-nak neveztek. Ezt a „középosztály”-t egyre kevésbé az eredet és a földbirtokos érdek tartotta össze, mindinkább a közös életforma, a közös tudat és eszmények. (Az életformához bizonyos lakásszínvonal, cseléd-tartás, étkezési és öltözködési szokások, társas érintkezési szabályok tartoztak az atyafias vendégeskedéstől, a vadászattól a kaszinói vagy kávéházi kártyapartikig és mulatozásokig. A közös tudatot főként a „szittyá hazafiság”, a mítizált* nacionalizmus, a cseléd-tartók úri gögje, az „eb ura fakó” ellenzékiség formálta.)

Az „úri középosztály” közéleti magatartását sajátos *kétfelkűség* jelezte: az államfenntartó, rendparti lojalitás* és a Béccsel, a nagyurakkal, a dualizmussal, a létfeltételeit szakadatlanul romboló polgári rendszerrel szemben való *ellenzékiség*. E réteg egyes csoportjai, sőt egyes tagjai is állandóan ingadoztak a lojalitás és a kritika között, az apáktól örö-

költ, „illendő” liberalizmus* és a szívük szerint való antiliberalizmus között.

A „középosztály” számszerűen sem volt jelentéktelen. Csupán a tisztviselő és a diplomás értelmiségi réteg 1900-ban 230 ezer, 1910-ben 310 ezer családot tett ki, s ha ennek csak egy része számított is valóban a „középosztály”-hoz, akkor is 100–200 ezer családot sorolhatunk ide. A századforduló idején ez egyébként is új, frissen befogadott polgári elemekkel „hígult fel” és lefelé kezdtek elmosódni a határai. Ugyanis már a reformkorban magas volt, a százezer családot meghaladta a birtoktalan „armalisták”, a nemesi értelmiségiek és az egy-két telkes „bocskoros” nemesek száma. Ezek zöme a polgári korszakban tovább szegényedett, teljesen belemosódott a parasztságba, a kisiparosságba, a szegény értelmiségbe, anélkül azonban, hogy a nemesi eredet emlékét elfeledte, a kiváltságjait feladta volna. Ellenkezőleg, ez a széles „nemesi kispolgárság”, ahol tehette, személyében is *kereste* az utat az „úri középosztály”-hoz, s ahol erre erejéből nem tellett, követte annak politikai eszményeit, utánozta magatartásait, szokásait.

A „nemesi kispolgárság” széles bázisára támaszkodó, dzsentri szellemtől meghatározott „úri középosztály” ilyenképpen

Magyar arisztokraták ünnepi díszben

Ferenc József seregszemlén 1913-ban

jelentős társadalmi erőt képviselt a dualista Magyarországon.

A polgárság felemelkedése és az asszimiláció

A XIX. században nálunk a tőkefelhalmozásnak, tehát a modern burzsoázia kialakulásának fő útja a *terménykereskedelem, a pénzüzet, a vasút- és egyéb középítkezés, a telekspekuláció, az élelmiszeripar, a bányászat* volt. E fontos felhalmozási vállalkozásokba csak kisebb részben kapcsolódott bele a régi városi polgárság, még kevésbé ennek jórészt iparúzó magyar elemei. Az új vállalkozó burzsoázia többsége a hazai, illetve a XIX. században betelepült *osztrák, német, svájci* és őslakos vagy bevándorolt *zsidó* vallású polgárságból került ki. Azért belőlük, mert a *tőkés felhalmozás nélkülözhetetlen funkciót a hazai feudális társadalom más rétege, más csoportja nem vállalta vagy nem tudta sikeresen ellátni.* A zsidó polgárság viszont azért játszhatott kezdetől fontos szerepet a kapitalizmus fejlődésében, mert 1848 előtt

kívül állott a rendi társadalmon, kirekesztve a jogokból, szinte rákényszerítve a kereskedelemnek, a pénzüzetnek azokra az ágaira, amelyek a felívelő kapitalizmus emeltyűi lettek.

A hazai zsidóság asszimilációja* a XIX. század folyamán gyorsan, kelet-európai viszonylatban eredményesen haladt előre, és magyarrá válása — túlnyomó többségében — a XX. század elejére végbement. Ez a folyamat azonban nem volt súrlódásmentes. Nehezítették a *kölcsönös vallási előítéletek* és szabályok: a befogadók részéről az *évszázados, vallásos indokolású és babonákkal teleszótt ellenszékedés, elzárkózás* és gyakran a *hátrányos megkülönböztetés — a diszkrimináció — a zsidóság óhitű — ortodox — csoportjai részéről* ugyancsak a vallási alapozású *elkülönülés, a gettószellem.* A reformkor haladó nemzeti liberalizmusának beolvasztó vonzását lassította a következő fél évszázad több bevándorlási hulláma. Ellentéteket keltett a *tisztán polgári struktúrájú zsidóságnak a feudális maradványokkal erősen terhelt magyar társadalomba való beilleszkedése,*

Egy család a „felső tízezer”-ből

Virágáros asszonyok és hordár
a századfordulón

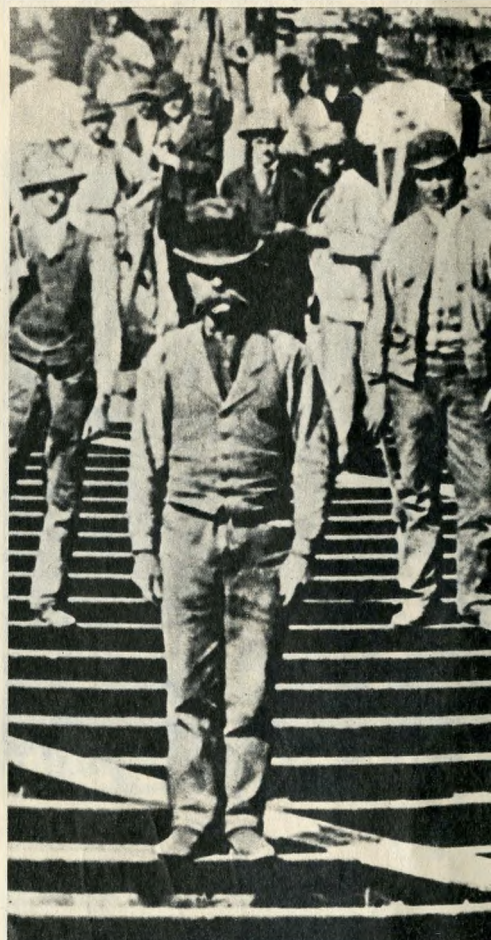
Szlovák munkás a pesti piacon

amelynek során a szociális konfliktusok vallási vagy etnikai mezben jelentkeztek, és új tápot, sőt új gazdasági alapot adtak a hagyományos antiszemitizmusnak.

Pedig itt alapjában véve nem „faji” elmentétekről volt szó, amint az antiszemiták hirdették. Egyrészt maga a zsidóság is társadalmilag erősen tagolódott, ellentétes osztályokra bomlott. A XX. század elején csupán 1—2 százalékát tartozott a nagyburzsoáziához és a földbirtokosokhoz, 40 százalékát a kis- és középpolgársághoz, 20 százalékát a tisztviselő-értelmiségi réteghez sorolható. 36 százalékát pedig munkás volt. A zsidó munkás éppoly dühös haraggal állt szemben a „gőgös, gazdag gróffal és a gazdagult zsidóval” — ahogy Ady fogalmazta —, mint bármilyen más vallású proletár. Másrészt az ellenézés, ha kisebb hőfokon is, má-

Vállalkozók és alkalmi munkások a földalatti építésén

1971 FEB 22
BB9 300

ÉLET ÉS TUDOMÁNY

Budapest

sokkal — a „svábból jött” vagy a két-nyelvű, szlovák eredetű asszimilánsokkal — szemben is megmutatkozott, kiváltképpen, ha azok gyorsan emelkedtek, de lassan, vonakodva fogadták el a „törzsökös” magyar nemesség politikai vezetését és világszemléletét.

A polgári átalakulás szociális konfliktusainak nemzeti összefüggéseit élesen világítja meg a nem magyar népek társadalmi fejlődése és a magyarokhoz való viszonya. A nem magyar népek — a horvátok kivételével — nagy többségükben parasztnépek voltak, társadalmuk tehát „csonka” volt. Nem mintha egykoron nem lett volna nemességük, de ez a magyar „nemesi nemzet”-be, a *natio Hungarica*-ba olvadt bele. E népek polgársága számban és vagyonban ugyancsak elmaradt a magyar — illetve elmagyarosodott — polgárság mögött, nem tudott túljutni a kis- vagy középpolgári szinten. Annál szívósabban továbbélt a hagyományos paraszti társadalom és életforma, lassabban ha-

ladt a parasztság felbomlása náluk. Mint-hogy e túlnyomóan paraszti és kispolgári jellegű társadalmak uralkodó osztálya magyar — polgársága részben zsidó — volt, érthető, hogy a szociális ellentétek náluk a magyarellenesség, gyakran a heves antiszemitizmus formáját öltötték.

Megkísérhetjük fentebbi gondolatmenetünket általánosított formában megfogalmazni. A *tiszta nemzeti* társadalmakban a polgárság átrétegződése elkerülhetetlen szociális konfliktusai tiszta osztály- és rétegharc formájában zajlanak le. Soknemzetiségű országokban, ahol a burzsoázia részben vagy teljesen más etnikumból kerül ki, mint a régi társadalom zöme, ott az átrétegződés szociális konfliktusai nemzeti formában, ahol a polgárság kisebb-nagyobb része zsidó, ott az antiszemitizmus mezében jelentkezhetnek, mindenesetre: a társadalmi ellentétek könnyen nemzeti vagy „faji” ellentéteké alakíthatók át, s ily módon manipulálhatók*.

Ilyen adottságok közepette érti, hogy az elmagyarosodó németiség és zsidóság a készen talált hagyományhoz — az uralmi viszonyokhoz, eszményeihez igyekezett asszimilálódni. Hosszú időn át nem tudott és nem mert önálló ellenzéki erőként fellépni, és csak kis része — az is későn — vált *demokratikus nemzeti burzsoáziává*.

A falvak mélyén — a város peremén

A társadalom széles talapzatát — *csaknem kétharmadát* — az első világháború előtt is a *parasztság* alkotta. Ekkorra két és félmillió tömeggé nőtt a *városi munkásság*. A parasztság és a munkásság társadalomtörténetével e helyütt csak egy vonatkozásban foglalkozunk: *hogyan illeszkedtek bele és milyen helyzetet foglaltak el* az új polgári társadalomban.

A XIX. század második felében a termelőszeközkhöz való viszonyát és vagyoni helyzetét tekintve a parasztság a tőkés társadalomra jellemző *alapvető osztályok-ra bomlott*. A szó modern, vállalkozói értelmében polgárrá azonban csupán csekély hányada alakult át, főként a fejlettebb, a belterjes állattenyésztésre áttérő nyugati országrészekben, a nagyvárosi körzetekben, vagy egyes speciális bortermelő, gyümölcs- és zöldségtermesztő övezetekben. A parasztság többsége: a maga és családja munkaerejére utalt *kisparasztság*, a birtokosi lét mezsgyéjén hanykódó törpebirtokosok a jobbágyi múlt hagyományait, szokásait őrizték a gazdálkodásban és az életformában is, a tudatukban is, éppúgy, mint a nagy uradalmakhoz kötött, szolgasorú *cselédség*.

A parasztság polgárosodásának fő akadálya a nagybirtokrendszer volt, amely megakadályozta a földszerzést, a tőkehalmozást és a terjeszkedést, és — sajátos módon — a városi proletárrá válást is. A külterjesen gazdálkodó nagybirtok nem tudta egész éven át foglalkoztatni a felduzzadt agrárszegénységet, amelynek tömegeit a későn és egyoldalúan kifejlődő gyárpar is nem tudta egyszerre felszívni. Ez a viszonylagos túlnépesedés, a földtelen földhöz kötöttség kényszere volt az a döntő tényező, ami miatt a hazai agrárszegénység milliós tömegei sem kisbirtokossá, sem városi munkássá nem tudtak válni. A magyarországi parasz-

tegeknél is, tan haladt, egrekedt. Ezzel kapcsolatban asszimiláció is elenyésző mértékben folyt: valamennyi nép parasztsága lényegében megőrizte etnikumának állományát.

A hazai *munkásosztály* sokféle etnikai és társadalmi elemből ötvöződött össze. A jól képzett szakmunkás felső réteget részben betelepült külföldi — osztrák, cseh — munkások, részben hazai német és magyar céhmunkások és iparosok fiai alkották, míg a napszámos idénymunkások zöme a nemzetiségekből — szlovákokból, kárpátukránokból, románokból — toborzódott. A viszonylag erős szakmunkás vezető réteget kisebb tömegű betanított gépmunkásság egészítette ki a kiépülő gyárparban, és nagyszámú, kegyetlenül kizsákmányolt, fluktuáló napszámos munkástömeg vette körül, amely az építkezéseken, az idényszerű élelmiszeriparban, a téglagyárakban robotolt. A falusi nincstelének ritkán váltak közvetlenül, egy nemzedéken belül ipari munkássá. Többnyire ők is, fiaik is *kétlakiak*, vándorló napszámosok, kubikusok, alkalmi munkások maradtak. Újabb kutatások azt mutatják, hogy azért a falu — és bizonyos fokig a parasztság — az eddigi feltételezettnél nagyobb arányban járult hozzá ipari munkásságunk utánpótlásához. Jelentős számú volt ugyanis a falusi kisiparosok (kovácsok, bognárok, lakatosok, hentesek, pékek) városba áramlása. S minthogy ezek jórészt paraszti családból vagy környezetből jöttek, ők — és a gyakorta faluról hozott feleség — sok szállal kapcsolta születő munkásságunkat a parasztsághoz.

A munkásság *osztállyá szerveződését*, tudatát azonban a szakképzett réteg, a külföldről jött és még gyakrabban: a külföldet megjárt *hazai szakmunkás törzs* határozta meg. Ez magyarázza, miért hódított körükben viszonylag korán és gyorsan a *marxizmus* és a *nemzetköziség* eszméje. *Ez a képzett, művelt, szervezkedésre és harcra kész réteg volt a szocializmus híve, hirdetője, letéteményese* a feudális múlt örökségét le nem küzdött, a tőkés ellentétéktől feszített polgárosodó országban.

Hanák Péter